

Λαϊκή Επιμόρφωση και το Πρόβλημα του Αναλφαβητισμού (1954-1990)

Πορεία Αντιμετώπισης — Θεσμικό Πλαίσιο

του Γεράσιμου Τσιώκου*

Η Παιδεία, από τις θεμελιώδεις λειτουργίες ενός κοινωνικού συστήματος, αποτελεί μια σύνθετη πολιτισμική διαδικασία, η πραγμάτωση της οποίας δεν εξαρτάται μόνο από νομικούς κανόνες. Πρόκειται για μια διαδικασία συνεχή που πρέπει να είναι όχι μόνο θεσμικά κατοχυρωμένη, αλλά και κοινωνικά διάχυτη.

Το άρθρο 26 της Οικουμενικής Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου δίνει έμφαση στο δικαίωμα του ατόμου στην εκπαίδευση. Στη χώρα μας, στο ισχύον Σύνταγμα του '75 με το μακροσκελές άρθρο 16, η μόρφωση είναι δικαίωμα όλων των Ελλήνων ανεξάρτητα από φύλο και ηλικία και η παιδεία αποτελεί μια από τις βασικές αποστολές του κράτους.

Η δυνατότητα όμως πραγματικής εφαρμογής και άσκησης του δικαιώματος αυτού προϋποθέτει κρατική μέριμνα και ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης αφενός και την αξίωση, τη διεκδίκηση του δικαιώματος αυτού από τους πολίτες αφετέρου. Ωστόσο, εξαιτίας ιστορικών, οικονομικών, κοινωνικών, εκπαιδευτικών και εν τέλει πολιτικών λόγων, η αμφίδρομη αυτή σύνδεση που θάπρεπε να υπάρχει ανάμεσα στην παροχή και τη διεκδίκηση μορφωτικών αγαθών είναι αδύναμη και χαλαρή.

Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται από το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και το απαράδεκτα υψηλό ποσοστό αναλφαβητισμού που παρουσιάζει η χώρα μας. Έχουμε δηλαδή από τη μία πλευρά το κράτος που, σύμφωνα με συγκεκριμένα στοιχεία, παρέχει υποβαθμισμένη εκπαίδευση και από

την άλλη έναν πληθυσμό που για πολλούς λόγους δεν απαιτεί, δεν διεκδικεί την άσκηση αυτού του δικαιώματος.

Ο καταμερισμός εργασίας είναι δεδομένος κατά φύλο και ηλικία, πολλές φορές δε η ανάγκη συνεισφοράς στο οικογενειακό εισόδημα είναι μεγαλύτερη από την ανάγκη παρακολούθησης των σχολικών μαθημάτων. Το κορίτσι είναι το πρώτο που θα διακόψει το σχολείο για να βοηθήσει στις δουλειές του σπιτιού, να μεγαλώσει τα μικρότερα παιδιά, να παντρευτεί. Όταν το παιδί τελειώσει το δημοτικό, θα αποφασισθεί εκ νέου αν θα συνεχίσει στο Γυμνάσιο (σαν να μην είναι υποχρεωτική η 9χρονη εκπαίδευση) αφού συνεκτιμηθούν πολλοί παράγοντες.

Η εκπαιδευτική παροχή συνεπώς είναι ελλιπής, με αποτέλεσμα το σχολείο της επαρχίας κυρίως να συμβάλλει στην παραγωγή μεγάλου αριθμού λειτουργικά αναλφάβητων· επί πλέον και η διεκδίκηση του δικαιώματος είναι χαλαρή, αφού άλλες ανάγκες και αξίες καθορίζουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων απέναντι στην παιδεία.

Αναλφαβητισμός και Ημιαναλφαβητισμός στη Χώρα μας

Είναι γνωστό ότι η χώρα μας παρουσιάζει μεγάλο ποσοστό αναλφαβητισμού και ημιαναλφαβητισμού, σημαντική διάσταση του οποίου είναι ο γυναικείος αναλφαβητισμός. Από το 23,2% του πληθυσμού ηλι-

κίας 15 ετών και πάνω —σύμφωνα με την απογραφή του '81— που δεν πήγαν καθόλου ή δεν τελείωσαν το δημοτικό σχολείο, τα 2/3 είναι γυναίκες, γεγονός που φανερώνει τη σοβαρότερη και σημαντικότερη κοινωνικο-εκπαιδευτική διάκριση σε βάρος των γυναικών.

Το μορφωτικό επίπεδο των γυναικών που εργάζονται στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα είναι ιδιαίτερα απογοητευτικό. Από τις 460.000 αγρότισσες το 97% διαθέτει γνώσεις το πολύ δημοτικού σχολείου. Το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο έχει ως συνέπεια να έχουν αποδεχτεί την κατάσταση της καταπίεσης και εκμετάλλευσής τους ως κάτι το δεδομένο, να λειτουργούν παθητικά και υποτακτικά και να μην αμφισβητούν τον προκαθορισμένο ρόλο τους μέσα στην οικογένεια και το κοινωνικό τους περιβάλλον. Ταυτόχρονα αναπαράγουν αυτήν την ιδεολογία σχετικά με τους ρόλους των δύο φύλων στα παιδιά τους. Η ελληνίδα αγρότισσα έχει μόνο υποχρεώσεις και ανύπαρκτα δικαιώματα. Δουλεύει 15 ώρες την ημέρα σκληρά χωρίς να αναγνωρίζεται και να αμειβεται η δουλειά της. Η στατιστική υπηρεσία τη χαρακτηρίζει ως «συμβοηθούν και μη αμειβόμενο μέλος της οικογένειας», η ίδια δεν διεκδικεί αμοιβή, δεν διαχειρίζεται την προσωπική της περιουσία.

Οι γυναίκες που απασχολούνται στο δευτερογενή τομέα και κυρίως στη βιομηχανία είναι 195.000, το 18% του συνόλου των εργαζομένων γυναικών. Από αυτές το 75% παρουσιάζει μορφωτικό επίπεδο ίδιου

* Αποφοίτησε από την Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και εργάστηκε ως εκπαιδευτικός. Από το 1984 εργάζεται στη Γενική Γραμματεία Επιμόρφωσης και από το 1987 είναι υπεύθυνος του προγράμματος αλφαβητισμού ενηλίκων της Λαϊκής Επιμόρφωσης. Έχει διδάξει σε σεμινάρια επιμόρφωσης επιμορφωτών αλφαβητισμού. Εκπόνησε διδακτικό υλικό μέσα από διδασκαλία σε τμήμα μάθησης για λειτουργικά αναλφάβητους ενηλίκους: «Συμπλήρωση Βασικής Παιδείας Ενηλίκων», έκδοση Γ.Γ.Λ.Ε., 1987. Είχε την επιστημονική ευθύνη σειράς τηλεοπτικών μαθημάτων με τον τίτλο «Ποτέ δεν είναι αργά» στην Εκπαιδευτική Τηλεόραση του Υπουργείου Παιδείας. Είναι μέλος της Εθνικής Επιτροπής Αντιμετώπισης του Αναλφαβητισμού που συγκροτήθηκε με αφορμή το Διεθνές Έτος Αλφαβητισμού (1990). Πρόσφατα ορίστηκε Εθνικός Εκπρόσωπος στην ομάδα εργασίας που έχει συσταθεί από την Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για την αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού.

με αυτό των αγροτισσών. Εξάλλου οι εργαζόμενες στη βιομηχανία είναι στην πλειοψηφία τους αγρότισσες που έχουν μετακινηθεί σε αστικά κέντρα και εργάζονται ως βιομηχανικές εργάτριες. Η έλλειψη βασικών γνώσεων σε συνδυασμό με την απουσία επαγγελματικής κατάρτισης συντελεί στο να αποτελούν οι γυναίκες τον εφεδρικό στρατό στην αγορά εργασίας, να πλήττονται πρώτες από την ανεργία, να περιορίζονται σε επαγγέλματα χαμηλής εξειδίκευσης και να έχουν στενά περιθώρια επαγγελματικής εξέλιξης.

Είναι γεγονός, ότι η στέρηση μορφωτικών αγαθών δύσκολα γίνεται αντιληπτή α-

πό τους στερημένους. Και ότι όσο μεγαλύτερη είναι η στέρηση, τόσο μικρότερη είναι η συνειδητοποίησή της. Ο αναλφάβητος διακατέχεται μεν από συναισθήματα κατωτερότητας που του δημιουργούν αναστολές και ενοχές, ταυτόχρονα όμως η αναγκαιότητα της γνώσης δεν αποτελεί βίωμα γι' αυτόν και δεν αισθάνεται κανενός είδους απειλή ή κίνδυνο από την έλλειψή της. Ως εκ τούτου δεν διεκδικεί το αγαθό της μόρφωσης και της εκπαίδευσης, με συνέπεια να δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος μέσα από τον οποίο αναπαράγονται οι κοινωνικές ανισότητες. Γενικότερα, ο ενήλικος αναλφάβητος επιβίω-

νει χωρίς γράμματα, έχει ίσως εφεύρει άλλους τρόπους επικοινωνίας, αλλά δεν παύει αντικειμενικά να είναι εξαρτημένος από διαρκώς εξελισσόμενες παραγωγικές, κοινωνικές, βιοτικές συνθήκες, στις οποίες η γραφή, η ανάγνωση αλλά και η εξειδικευμένη επαγγελματική γνώση είναι κάτι παραπάνω από απαραίτητες.

Στον αιώνα της τεχνολογίας, της πληροφορικής και της υπερεκπαίδευσης, το χάσμα ανάμεσα σε υπερεκπαιδευμένους και υποεκπαιδευμένους ή ανεκπαιδευτους συνεχώς βαθαίνει.

Λαϊκή Επιμόρφωση και Μέτρα Καταπολέμησης του Αναλφαβητισμού

Η Λαϊκή Επιμόρφωση (Λ.Ε.) είναι ο κατεξοχήν δημόσιος φορέας αλφαβητισμού ενηλίκων. Ως κρατικός θεσμός ξεκινά το 1943 με «μορφωτικούς» στόχους σε συνθήκες αρνητικές και υπολειμτικές ως προπαγανδιστικός μηχανισμός. Επίσημα όμως εδραιώνεται το 1954 με το ν.δ. 3054 «Περί μέτρων καταπολέμησης του αναλφαβητισμού» και λειτουργεί ως τμήμα στο ΥΠΕΠΘ. Η χρονιά αυτή θεωρείται ορόσημο για τον αλφαβητισμό, αφού είναι η πρώτη φορά που επίσημα το ελληνικό κράτος αναγνωρίζει το μεγάλο πρόβλημα και θεσπίζει το πλαίσιο που θα κατοχυρώσει την αντιμετώπισή του.

Αρχικά το τμήμα επιφορτίζεται με την ίδρυση νυχτερινών δημοτικών σχολείων τριών ως έξι τάξεων, τα οποία είναι ισότιμα με τα ημερήσια και υποχρεωτικής φοίτησης για νέους 14-20 ετών, ενώ για ηλικίες μεγαλύτερες των 20 ετών η φοίτηση είναι προαιρετική.

Συγκροτείται μια Κεντρική Επιτροπή Καταπολέμησης του Αναλφαβητισμού (ΚΕΚΑ) καθώς και Νομαρχιακές Επιτροπές Καταπολέμησης του Αναλφαβητισμού (ΝΕΚΑ), στις οποίες μετέχουν ο Μητροπολίτης του Νομού ως επίτιμος πρόεδρος και ο Νομάρχης ως πρόεδρος με μέλη: τον Εισαγγελέα Πρωτοδικών, τον εκπρόσωπο του Δήμου, το Διοικητή Χωροφυλακής, τον Επιθεωρητή Εργασίας, το Διοικητή Αγροτικής Ασφάλειας κ.ά.

Η άκαμπτη λογική του νόμου καθώς και η σύνθεση των ΝΕΚΑ φανερώνουν ότι η Λαϊκή Επιμόρφωση λειτουργεί καταπιεστικά, χρησιμοποιώντας τον εξαναγκασμό εκεί που χρειαζόταν η πειθώ, την απειλή των διοικητικών και ποινικών κυρώσεων εκεί που χρειαζόταν η ανάλυση των κοινωνικο-οικονομικών αιτιών του αναλφαβητι-

σμού. Έτσι τα πρώτα βήματα εφαρμογής κάποιων μέτρων συνδέθηκαν με το φόβο του Εισαγγελέα και της Χωροφυλακής, και όχι με την προσπάθεια ανύψωσης του μορφωτικού επιπέδου του λαού.

Το 1965 με βασιλικό διάταγμα οι ΝΕΚΑ μετονομάζονται σε ΝΕΛΕ (Νομαρχιακές Επιτροπές Λαϊκής Επιμόρφωσης) και παράλληλα με τις προσπάθειες στον τομέα της αντιμετώπισης του αναλφαβητισμού διευρύνονται οι δραστηριότητές τους και σε άλλους τομείς επιμόρφωσης ενηλίκων.

Από το 1969 ως το 1976 το τμήμα της Λ.Ε. ανήκει στην Διεύθυνση Δημοτικής Εκπαίδευσης. Στη διάρκεια της δικτατορίας χρησιμοποιείται για προπαγάνδα με τη διοργάνωση διαλέξεων και μεμονωμένων εκδηλώσεων.

Το 1973, με το Ν.Δ. 79/73, παρέχεται η δυνατότητα σε ενηλίκους που έχουν συμπληρώσει το 20ο έτος της ηλικίας τους να αποκτήσουν απολυτήριο δημοτικού ύστερα από εξετάσεις ενώπιον επιτροπής χωρίς να απαιτείται φοίτηση σε σχολείο. Το Ν.Δ. ισχύει μέχρι σήμερα παρέχοντας το δικαίωμα σε 2000-2500 περίπου ανθρώπους το χρόνο να παίρνουν απολυτήριο δημοτικού, απαραίτητο τυπικό προσόν για την πρόσληψη σε Δημόσιες Υπηρεσίες, Οργανισμούς, Τράπεζες και στον δευτερογενή τομέα. Τα τελευταία χρόνια ωστόσο, υπάρχουν κρούσματα άρνησης εργοδοτών να προσλάβουν ανθρώπους που δεν έχουν απολυτήριο του Γυμνασίου, αφού η υποχρεωτική εκπαίδευση έχει επεκταθεί από 9χρονη σε 12χρονη από το 1976. Μέχρι τώρα παρ' όλα αυτά δεν έχει ρυθμιστεί νομοθετικά η «επέκταση» των παραπάνω επιτροπών, ώστε να συμπεριλάβουν και το Γυμνάσιο.

Ωστόσο σήμερα διαπιστώνεται ότι τα νυ-

χτερινά σχολεία, όπως και τα ιδιωτικά νυχτερινά και η εφαρμογή του Ν.Δ. 79/73, «καταπολεμούσαν» τυπικά και τεχνητά επί δύο δεκαετίες τον αναλφαβητισμό.

Πόσο επιφανειακή και τεχνητή ήταν η αντιμετώπιση της ανάγκης των εργαζομένων για βασική εκπαίδευση φαίνεται από μια απλή σύγκριση επίσημων στατιστικών δεδομένων. Από το 1954 ως το 1980 μόνο 157.235 ενήλικοι πήραν απολυτήριο δημοτικού νυχτερινού σχολείου, ενώ στην απογραφή του 1981 εμφανίζονται περί τα 470.000 άτομα παραγωγικών ηλικιών (20-49) που δεν τελείωσαν την στοιχειώδη εκπαίδευση. Αυτό σημαίνει ότι η αύξηση των αποφοίτων δημοτικού μέσα από τα νυχτερινά δημοτικά σχολεία ήταν ελάχιστη σε αυτό το διάστημα. Επιπλέον η δυνατότητα συμμετοχής στις εξετάσεις των επιτροπών για την απόκτηση απολυτηρίου δημοτικού χωρίς απαραίτητη προηγούμενη φοίτηση έχει ως αποτέλεσμα να εμφανίζεται στις απογραφές του πληθυσμού τεχνητή αύξηση του αριθμού των αποφοιτησάντων από το δημοτικό χωρίς στην ουσία να κατέχουν και τις αντίστοιχες γνώσεις.

Με την αποκατάσταση της δημοκρατίας στα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια, η Λ.Ε. αναδιοργανώνεται. Αλλάζει η σύνθεση των ΝΕΛΕ (1977), μισοθετούνται οι κατευθύνσεις της Ουνέσκο και δημιουργούνται τμήματα μάθησης ποικίλου θεματολογίου. Μετά την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ ιδιαίτερα, και προκειμένου να χρηματοδοτηθούν τα προγράμματά της από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (Ε.Κ.Τ.) ή επιμορφωτική δραστηριότητα της Λ.Ε. σημειώσε μεν μεγάλη ποσοτική αύξηση, χωρίς όμως αυτή να συνοδεύεται παράλληλα από την αναγκαία υποδομή, ούτε από την χάραξη μιας συγκεκριμένης πολιτικής προσανατο-

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

λισμένης στις ανάγκες της πόλης. Δημιουργούνται ανοργάνωτα τμήματα επαγγελματικής κατάρτισης (γιατί το Ε.Κ.Τ. χρηματοδοτεί κυρίως προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης) και χάνεται ο πρώτος στοχος της Λ.Ε., η καταπολέμηση του αναλφαβητισμού.

Από το 1984 —ενώ ήδη έχει αναβαθμισθεί η Διεύθυνση Επιμόρφωσης ενηλίκων σε Γενική Γραμματεία (1983)— επαναφέρεται εκ νέου το θέμα της αντιμετώπισης του αναλφαβητισμού σε μια κοινωνία εφησυχασμένη και ανυποψίαστη για το πρόβλημα. Με τη «Συνδιάσκεψη για τον αλφαβητισμό» (1984) διατυπώνονται για πρώτη φορά δημόσια οι νέες αντιλήψεις και αρχές για την αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού. Συγχρόνως η πολιτεία επεξεργάζεται το νέο Κανονισμό της Λ.Ε. με τον οποίο λειτουργεί ο θεσμός μέχρι σήμερα. Το πρόγραμμα αλφαβητισμού σχεδιάζεται και υλοποιείται με βάση τις πραγματικές ανάγκες των επιμορφωνόμενων, σεβόμενο

τις ιδιαιτερότητές τους, στηριζόμενο στην εθελοντική τους φοίτηση στα τμήματα, και μέσα από μια μαθησιακή διαδικασία σύμφωνη με τις αρχές της παιδαγωγικής ενηλίκων. Έτσι μετά από ένα πειραματικό στάδιο περίπου δύο ετών εκπονήθηκαν ειδικά διδακτικά υλικά για ενηλίκους. Ταυτόχρονα ξεκινούν συνεργασίες με άλλους φορείς, Υπουργεία και Πανεπιστήμια για κοινή δράση προγραμμάτων σε πληθυσμούς-στόχους. Συνυπογράφονται πλαίσια δράσης με το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας για πρόγραμμα αλφαβητισμού στο στρατό, με το Υπουργείο Δικαιοσύνης για πρόγραμμα στις φυλακές, γίνεται παρέμβαση στον τσιγγάνικο πληθυσμό, και φυσικά στον αγροτικό, ημιαστικό και αστικό, ντόπιο πληθυσμό.

Το πρόγραμμα αλφαβητισμού εκτείνεται σιγά-σιγά, ιδιαίτερα μετά την έμφαση και το βάρος που δόθηκε από το 1988 στην ευαισθητοποίηση και αφύπνιση της κοινής γνώμης, με την αξιοποίηση των Μέσων

Μαζικής Ενημέρωσης (SPOTS, ενημερωτικά έντυπα, δημοσιεύματα, εκπομπές, τηλεοπτικά μαθήματα αλφαβητισμού στην εκπαιδευτική τηλεόραση).

Σήμερα υπολογίζουμε ότι στα 1.000 περίπου τμήματα μάθησης παρακολουθούν μαθήματα 10.000 άνθρωποι το 70% των οποίων είναι γυναίκες. Οι απόλυτοι αριθμοί είναι βέβαια μικροί, αν σκεφτούμε ότι με αυτό το ρυθμό θα χρειαστούν 170 χρόνια για να υποδιπλασιασθεί το ποσοστό των αναλφάβητων στη χώρα μας και με τον όρο ότι δεν θα αναπαράγονται νέοι από το εκπαιδευτικό σύστημα. Ταυτόχρονα όμως, ο αριθμός των επιμορφωνόμενων αποτελεί και επιτυχία αν αναλογιστεί κανείς τις δυσνατότητες και το είδος των παρεχόμενων υπηρεσιών (τεράστια έλλειψη υποδομής, μικρός προϋπολογισμός) αλλά και την απρόθυμη προσέλευση των αναλφάβητων εξαιτίας των λόγων που προαναφέρθηκαν.

1990: Διεθνές Έτος Αλφαβητισμού

Η Ουνέσκο και τα Ηνωμένα Έθνη ανακήρυξαν το 1990 Διεθνές Έτος Αλφαβητισμού. Θα είναι το έτος —αφετηρία για δράση κυβερνητικών και κοινωνικών— μαζικών φορέων ώστε να θεσμοθετηθούν τέτοιες δομές που θα αντιμετωπίσουν δραστηρικά τον αναλφαβητισμό μέχρι το τέλος του αιώνα. Θα πρέπει να προταθούν συγκεκριμένα μέτρα και στρατηγικές που θα αποδώσουν μακροπρόθεσμα. Η Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης για το σκοπό αυτό συγκρότησε Εθνική Επιτροπή Αντιμετώπισης του Αναλφαβητισμού η οποία αφού αξιολογήσει τα μέχρι σήμερα δεδομένα, θα προχωρήσει σε συγκεκριμένες προτάσεις τόσο για την πρόληψη του φαινομένου μέσα στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα, όσο και για την αντιμετώπιση του στους ενηλίκους. Παράλληλα η Λ.Ε. εντείνει τις προσπάθειες σε μια σειρά δραστηριοτήτες σχετικές με τα εξής θέματα αιχμής για το Διεθνές Έτος:

α) **Αλφαβητισμός και γυναίκες:** Με τη συνεργασία της Γενικής Γραμματείας Ισότητας και των γυναικείων οργανώσεων θα οργανωθούν εκδηλώσεις με σκοπό την πανελλαδική ενημέρωση για την ανησυχητική διάσταση του γυναικείου αναλφαβητισμού, για την ανισότητα των εκπαιδευτικών ευ-

καιριών ανάμεσα στα δύο φύλα και για το ρόλο της αναλφάβητης ή αλφαβητισμένης μητέρας στον αναλφαβητισμό ή αλφαβητισμό των παιδιών. Σχεδιάζεται επιδοτούμενο πρόγραμμα αλφαβητισμού γυναικών σε συνδυασμό με επαγγελματική κατάρτιση.

β) **Αλφαβητισμός και εργαζόμενοι:** Με τη συνεργασία ΓΣΕΕ - ΚΕΜΕΤΕ και ΠΑ.ΣΕ.-ΓΕΣ. θα εστιασθεί το πρόβλημα στη σπουδαιότητα και αναγκαιότητα αλφαβητισμένης παραγωγικής δύναμης και στη σχέση παραγωγικότητας / αλφαβητισμού. Η Ελλάδα είναι ίσως η μόνη χώρα που δεν έχει υπογράψει τη Διεθνή Σύμβαση 140 του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας που προβλέπει την παροχή μετ' αποδοχών άδειας για επιμόρφωση των εργαζομένων.

γ) **Αλφαβητισμός και γονείς:** Με τη συνεργασία του Υπουργείου Παιδείας και της Ανωτάτης Συνομοσπονδίας Γονέων θα εξετασθεί η σχέση του μορφωτικού επιπέδου των γονιών με τις πιθανότητες αλφαβητισμού των παιδιών. Θα ανιχνευθούν: η διάσταση της πρόληψης στο εκπαιδευτικό σύστημα, ο βαθμός που οι γονείς ενδιαφέρονται ή όχι τα παιδιά τους για μάθηση και για τακτική παρακολούθηση των σχολικών μαθημάτων, το πρόβλημα της διαρροής των μαθητών από την υποχρεω-

τική εκπαίδευση, η σχέση που πρέπει να υπάρχει μεταξύ γονιών και σχολείου.

Είναι φανερό ότι η προσπάθεια για την αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού πρέπει να εστιασθεί σε δύο επίπεδα. **Το ένα στην πρόληψη**, ώστε να σταματήσει η αναπαραγωγή νέων αναλφάβητων μέσα από το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα, καθώς και η διαρροή των μαθητών πριν ολοκληρώσουν την εννιάχρονη εκπαίδευσή τους και **το άλλο στην αντιμετώπιση** του ήδη υπάρχοντος αναλφαβητισμού των ενηλίκων.

Η ευαισθητοποίηση όλων όσων το πρόβλημα τους αφορά άμεσα ή έμμεσα, η μελέτη των διαστάσεων του και των δυνατοτήτων που υπάρχουν και τελικά η κινητοποίηση των ίδιων των ενδιαφερομένων και των συλλογικών φορέων στους οποίους ανήκουν (συνδικαλιστικές οργανώσεις, πολιτιστικοί σύλλογοι, αγροτικοί σύλλογοι, γυναικείες οργανώσεις) θα συντελέσουν αποφασιστικά στην αντιμετώπιση του σοβαρού αυτού προβλήματος.

Ας μην ξεχνάμε ότι η παιδεία αποτελεί βάση και προϋπόθεση για την επίλυση όλων των σύγχρονων προβλημάτων σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο.